

Gołębiowski, Bronisław

Regionalne zróżnicowanie postaw zawodowych i orientacji społecznych nauczycieli u progu lat dziewięćdziesiątych

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 5, 55-71

1991

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Z regionalnych badań pedeutologicznych

Bronisław GOŁĘBIOWSKI

REGIONALNE ZRÓŻNICOWANIE POSTAW ZAWODOWYCH I ORIENTACJI SPOŁECZNYCH NAUCZYCIELI U PRUGU LAT DZIEWIĘDZIESIĄTYCH

Makroregionalne zróżnicowanie struktury społeczno-gospodarczej Polski, poziomu rozwoju, warunków życia i uczestnictwa w kulturze jest faktem coraz silniej dostrzeganym i badanym¹. Wpływa ono także na warunki funkcjonowania szkolnictwa i nauczycieli.

Trudno przeto pominąć ten problem w badaniach nad zawodem nauczycieli w Polsce u progu lat 90. Wychodząc z tego założenia zespół badawczy byłgo Instytutu Kształcenia Nauczycieli im. W. Spasowskiego w Warszawie, który systematycznie od roku 1985 prowadził badania w ramach resortowego tematu badawczego "Uwarunkowania pracy i rozwoju zawodowego nauczycieli", nie pominął tego zagadnienia².

Badania prowadzone były metodą kwestionariusza ankiety audytoryjnej w całej Polsce przy pomocy terenowych Oddziałów Doskonalenia Nauczycieli w końcu 1985 r. (zbadano ponad 3 tys. nauczycieli) oraz na jesieni 1989 i na początku 1990 r. (zbadano ponad 2150 nauczycieli)³. Analiza tych prób wykazuje, iż w obu mamy do czynienia ze zbiorowością pod względem wszystkich podstawowych cech — zmiennych niezależnych (płeć, wiek, wykształcenie, specjalność nauczycielska, miejscowość i regiony pracy itp.) zbliżoną do proporcji tych cech w całej krajowej populacji zawodowej nauczycieli szkół podstawowych, zawodowych i średnich wszystkich typów. Badania można więc uznać za przybliżone do reprezentatywnych w skali grupy zawodowej i w skali kraju.

Pytania w obu kwestionariuszach badań z r. 1985 i 1989/90 były (poza drobnymi uzupełnieniami, które podpowiadał gorący czas przemian ustrojowych) identyczne. A więc wyniki były porównywalne, miały walor panelu. Ze względu jednak na ograniczoną objętość tego artykułu trudno byłoby rozwinąć tu takowe porównania, wykreślić linię ewolucji opinii i postaw nauczycieli w tych kapitalnych sprawach: deklarowanego systemu wartości życiowych, oceny warunków pracy zawodowej i życia, orientacji społeczno-politycznej wobec reform (1985), a następnie transformacji społeczno-ekonomicznych i politycznych ustroju Polski (1989-1990)⁴. W tym szkicu interesuje nas przede wszystkim problem zróżnicowania tych deklarowanych systemów wartości, ocen warunków pracy i życia oraz określeń własnych orientacji społeczno-politycznych w latach 1989/1990 w przekroju wyróżnionych pięciu makroregionów: 1. wschodniego, 2.

centralnego, 3. północnego, 4. zachodniego, 5. południowego⁵. Ze szczególnym uwzględnieniem danych z makroregionu centralnego, w obrębie którego znalazło się szeroko rozumiane Mazowsze, z województwami ciechanowskim, ostrołęckim, płockim⁶. Analiza przetworzonych danych wykazała bowiem, iż mamy tu do czynienia z pewnymi, niezbyt ostrymi, acz statystycznie istotnymi, różnicami deklaracji, poglądów i postaw badanych nauczycieli.

Cel badań i podstawowe kategorie pojęciowe

Celem całości badań było poznanie systemu wartości naczelnych, potrzeb i celów życiowych oraz istotnych komponentów orientacji społeczno-politycznych nauczycieli polskich w okresie napięć, kryzysu i przeobrażeń ustrojowych lat 1985-1990. Poznanie to miało służyć lepszemu programowaniu praktycznego procesu dokształcania i doskonalenia zawodowego nauczycieli, odpowiednio do ich potrzeb i zachodzących przemian w rzeczywistości obiektywnej. Odpowiednio do tego celu skonstruowany był kwestionariusz ankiety.

Wyróżnienie pięciu wyżej wymienionych makroregionów miało na celu nie tylko sprawdzenie, czy istnieją istotne różnice w opiniach nauczycieli z tych makroregionów, lecz także podjęcie próby docieczenia ich przyczyn (postawienia hipotez), które pomogłyby ewentualnie terenowym ODN-om na pewne zróżnicowanie ich programów dokształcania i doskonalenia zawodowego nauczycieli. Problem wydał się interesujący także z czysto poznawczego punktu widzenia: jak tradycja historyczna i stopień cywilizacji rozwoju terenu pracy nauczyciela i systemu oświaty wpływa na system wartości, samooceny sytuacji zawodu oraz orientacje społeczne pedagogów. Miał — w zamyśle — temu służyć dobór województw do tych pięciu makroregionów: WSCHODNI jako typowo wiejsko-rolniczy, zapóźniony cywilizacyjnie i infrastrukturalnie; CENTRALNY jako mieszany, z dużymi aglomeracjami miejskimi (Warszawa, Płock), ale otoczonymi mazowiecką wsią i miasteczkami; POŁUDNIOWY jako z tradycji wiejski i chłopski, lecz już nowoprzemysłowy, jakby chłoporobotniczy cywilizacyjnie i "na dorobku" po galicyjskiej nędzy przeszłości; ZACHODNI śląsko-przemysłowy, najbardziej zaawansowany w cywilizacji miejskiej, w podstawowej części nowy jednak kulturowo (Ziemie Odzyskane); wreszcie PÓŁNOCNY jako nadmorski, uprzemysłowiony, silnie rozbudzony reformatorsko, kulturowo-pomorsko-"odzyskany". Nie chodziło tu przeto o regiony etnograficzne, częściowo tylko ze względu na tradycje historyczne, lecz o specyficzne kompozycje, dokonane do celów tego badania. To wyjaśnia kategorię pojęciową "region" tu stosowaną jako konstrukt operacyjny, do tych badań stworzony.

Jeśli chodzi o pojęcia wartości, postaw zawodowych, życiowych oraz orientacji społeczno-politycznych, to przyjęto tu definicje szeroko znane w literaturze naukowej. Autorzy koncepcji badań założyli, iż wartości są niezwykle istotną konstrukcją nośną przekonań i zachowań człowieka, ich motywacją; organizują i integrują jego osobowość społeczną. Odnosi się to w szczególności do profesjonalnych cech i funkcji osobowości nauczyciela, bowiem wartości są w pracy pedagogicznej także przedmiotem przekazu w procesie wychowawczym uczniom jako reprezentantom młodego pokolenia, przygotowującym się do kontynuacji społeczeństwa, państwa, kultury narodowej itp. Osobistych preferencji co do systemu wartości i przekonań (ocen, postaw psychicznych) nauczyciela niepodobna oddzielić od systemu wartości, poglądów, ocen i nastawień przekazywanych przez niego w procesie dydaktyczno-wychowawczym. Tu jakby zaciera się podział na prywatne i profesjonalne zachowania nauczycielskie, możliwe w innych zawodach. Poznanie przeto systemu wartości, poglądów, ocen, nastawień psychicznych

czy orientacji nauczyciela jest w jakimś zakresie poznaniem także jego jakości i skuteczności profesjonalnej, zdolności do wypełnienia powierzonych mu w społeczeństwie jednej z najdonioślejszych ról społecznych, od dobrego skutku której zależy reprodukcja społeczeństwa jako takiego.

Poznanie systemu wartości nauczycieli w czasach szybkich przemian społeczno-politycznych, aksjologicznych, cywilizacyjnych jest szczególnie ważne z punktu widzenia praktyki pomocy w odpowiednim przewartościowaniu własnej mentalności, dopełnieniu wiedzy i profesjonalnych umiejętności nauczycielskich, których wymaga życie. Autorzy koncepcji wyszli z założenia, iż w Polsce w całym społeczeństwie dokonuje się pod wpływem różnych czynników (ruchu "Solidarności" od 1980 r., załamywanie się systemu tzw. "realnego socjalizmu", zmiany pokoleniowej, naporu problemów globalnych, światowego systemu informatycznego itp.) głębokie "przewartościowanie wartości", które w jakimś sensie obejmuje system edukacyjny i nauczycieli. Pytanie — w jakim?

Pod pojęciem wartości rozumie się tu — za znanym sformułowaniem definicyjnym J. Szczepańskiego — "dowolny przedmiot materialny lub idealny, ideę lub instytucję, przedmiot rzeczywisty lub wymaginowany, w stosunku do którego jednostki lub zbiorowości przyjmują postawę szacunku, przypisują mu ważną rolę w swoim życiu, i dążenie do jego osiągnięcia odczuwają jako przymus. Wartościami są te przedmioty lub stany rzeczy, które jednostkom lub grupom zapewniają równowagę psychiczną, dają zadowolenie, dążenie do nich lub ich osiągnięcie daje poczucie dobrze spełnionego obowiązku, lub te, które są niezbędne dla utrzymania spójności grupy, jej siły i jej znaczenia wśród innych grup"⁷.

Wartości są fundamentem postaw jako zjawiska psychokulturowego, polegającego na gotowości i zdolności do określonych zachowań wobec jakiejś wartości podmiotu definiującego w działaniu zgodnie ze swym systemem wartości⁸. Postawy są kulturowo uwarunkowane: każdej postawie odpowiada wartość i vice versa. Czyli postawy — w uproszczeniu — są psychologicznym odpowiednikiem wartości i składają się z komponentów poznawczych, emocjonalnych i behawioralnych o różnej często sile (walencji), która zależy od tego, czy odpowiadające im wartości są zbieżnie wartościami jednocześnie uznawanymi, odczuwanymi i realizowanymi, czy też mamy tu do czynienia z pewnymi rozbieżnościami⁹.

Na tym tle można przyjąć definicję orientacji społeczno-politycznej z nowszych analiz M. Ziółkowskiego, który rozumie orientację jako pewne zgeneralizowane tendencje do postrzegania, wartościowania, odczuwania i reagowania na rzeczywistość, w tym wypadku rzeczywistość społeczno-polityczną. Orientacje to nie tylko poglądy, wyraziste i uświadamiane przekonania, lecz także na poły uświadamiane przeczucia, odczucia, lęki itp. M. Ziółkowski, określając orientacje jako całościowy stosunek jednostek do systemu społecznego (w tym politycznego), wyróżnia następujące ich elementy składowe: 1. wartości, rozumiane jako pewne obrazy czy wizje rzeczy, stanów czy procesów pożądaných, uznawanych za właściwe, słuszne moralnie, czy też takich, jakich by się chciało; 2. potoczna wiedza o rzeczywistości, składająca się z opisu i diagnozy stanu obecnego oraz wyjaśnienia, postrzegania przyczyn tego stanu; 3. ocena postrzeganego stanu; 4. dyspozycje do zachowań wobec określonych obiektów oraz umiejętność programowania tych zachowań¹⁰.

Zróźnicowanie postrzegania i ocen warunków pracy i życia nauczycieli w badanych regionach

Niska ocena sytuacji materialnej zawodu utrzymywała się w środowisku nauczycieli od lat i rok 1989 r. nie przyniósł tu niczego nowego, poza nadziejami, że rząd solidarnościowy

stopniowo dokona pozytywnych zmian. Respondenci, indagowani o ocenę własnej sytuacji materialnej, w porównaniu do sytuacji kolegów, znajomych itp., tylko w niespełna 2% odpowiedzieli, iż jest wyraźnie lepsza niż większości z nich, ponad 9%, że jest nieco lepsza, w blisko 51% "przeciętna, taka sama, jak większości z nich", blisko 20% — trochę gorsza, blisko 16% — "wyraźnie gorsza niż ma większość z nich".

Nie dziwi proporcja ocen "wyraźnie lepsza" — "wyraźnie gorsza" 1:8. Rzuca się jednak w oczy wysoki odsetek — ponad połowa — odpowiedzi "przeciętna", który można interpretować jako wynik nadziei na poprawę w przyszłości przez nowy rząd, jako cierpliwość wobec trudności. W regionach takie postrzeganie pozycji materialnej nauczycieli, jako nie lepszej, ale i nie gorszej, wykazuje zróżnicowanie: od wschodniego — nieco ponad 45%, poprzez centralny — nieco ponad 48%, północny i zachodni (po ok. 50%), do południowego (blisko 54%). Nie ma jednak w regionach różnic znaczących, jeśli chodzi o rozkład odpowiedzi na ogólne pytanie, czy badany ze swego życia jest zadowolony. Zdecydowanie tak (w granicach 12-16%) i raczej tak (w granicach 60-67%) = łącznie w granicach 75-79%; raczej nie (9-12%) i zdecydowanie nie (1-4%) = łącznie w granicach 10-13%. W granicach 9-12% "trudno powiedzieć".

Jaki jest stopień zadowolenia lub niezadowolenia badanych nauczycieli z konkretnych warunków pracy i życia w zawodzie w całym kraju i w wyróżnionych regionach u progu lat 90? 15 takich konkretnych kwestii zawierało pytanie, które skłaniało do określenia ocen w czterostopniowej skali: zdecydowanie zadowolony, raczej zadowolony, raczej niezadowolony, zdecydowanie niezadowolony. Odpowiedzi z wyróżnionych regionów ułożyły się jako najsilniej zdyferencjonowane w regionie — z jednej strony — wschodnim, z drugiej — zachodnim, przy dość pośrednich wynikach z regionu centralnego. Jeśli połączymy głosy "zdecydowanie zadowolony" + "raczej zadowolony", to owe różnice w odsetkach odpowiedzi możemy przedstawić w formie tabeli nr 1:

Pytanie: W jakich warunkach, w jakiej sytuacji życiowej i zawodowej znajduje się Pan(i) obecnie i jakie są Pana(i) aktualne potrzeby?

Czy jest Pan(i) zadowolony(a) z:	Zdecydowanie + raczej zadowolony			
	Region Wschodni	Region Zachodni	Region Centralny	Cały kraj
	w p r o c e n t a c h			
1. Warunków mieszkaniowych	65.52	68.72	67.37	67.56
2. Sytuacji rodzinnej	86.09	85.02	87.37	86.18
3. Osiągniętego wykształcenia	78.76	88.25	85.62	85.39
4. Kierunku wykształcenia	76.52	87.90	86.60	87.52
5. Kontaktów towarzyskich	81.74	73.39	71.77	74.43
6. Dostępności rozrywek	20.35	22.99	22.41	24.30
7. Warunków wypoczynku	19.46	24.03	24.97	26.20
8. Wykonywanego zawodu	90.26	88.13	90.03	89.27
9. Warunków pracy	57.39	51.14	51.59	52.70
10. Sytuacji materialnej	39.13	32.19	34.00	37.13
11. Wyników w pracy	84.96	78.84	79.55	80.36
12. Stosunków społ. w szkole	76.26	64.67	66.89	66.32
13. Miejsca zamieszkania	72.42	77.06	77.59	76.95
14. Posiadanej wiedzy	78.45	79.11	77.09	78.24
15. Współpracy ze środowiskiem	66.09	59.76	57.48	59.73
N =	116	440	757	2136

Jak można sądzić na podstawie analizy danych, badani nauczyciele z regionu wschodniego (rolniczo-wiejskiego, zapóźnionego cywilizacyjnie, infrastrukturalnie) są znacznie częściej zadowoleni niż ich koledzy z regionu zachodniego (śląsko-przemysłowy, cywilizacja miejska, nowy kulturowo), jeśli chodzi o kontakty towarzyskie (81,7% : 73,4%) i stosunki społeczne w szkole (76,3% : 64,7%). A także, choć w mniejszym stopniu, widać różnice, jeśli chodzi o wyniki w pracy (85% : 79%), warunki pracy (57% : 51%) oraz sytuację materialną (39% : 32%). Natomiast nauczyciele z regionu zachodniego są znacznie częściej zadowoleni niż ich koledzy z "ściany wschodniej" z osiągniętego wykształcenia (88% : 79%) oraz jego kierunku (76% : 88%). A także, choć w mniejszym stopniu, warunków wypoczynku (24% : 19%) oraz miejsca zamieszkania (77% : 72%).

Interpretacja hipotetyczna jest następująca: w regionie wiejsko-rolniczym więzi i kontakty towarzyskie są naturalną koleją rzeczy częstsze i bliższe niż w wielkim mieście. A konflikty w szkole rzadsze, choćby tylko dlatego, że kryzys i przemiany systemowe, zachodzące w kraju, nie dochodzą tu w tak ostrej formie. Nauczyciele ci, mieszkający i pracujący na wsiach i w małych miasteczkach, mają zwykle niższe niż ich koledzy z wielkich miast — wykształcenie i specjalizację nauczycielską, gorszy, trudniejszy dostęp do ośrodków doksztalcania się, a także uczestnictwa w kulturze i kulturalnej rozrywce, co oczywiście nie wpływa razem zbyty pozytywnie na aprobatę (zadowolenie) z miejsca zamieszkania, choć pośrednio ma ono także dobre strony (satysfakcjonujące częściej kontakty towarzyskie oraz rzadziej napięte stosunki społeczne w szkole).

Wyżej przytoczone pytanie zostało wykorzystane raz jeszcze do ustalenia pewnej hierarchii ważności tych problemów zawodowych i życiowych w bieżącej sytuacji respondentów poprzez dodanie kwestii: "Prosimy podać nie więcej niż trzy z wymienionych w pytaniu II spraw, które mają aktualnie dla Pana(i) najważniejsze znaczenie". Przy dużym rozstrzeleniu głosów, jeśli zsumujemy wskazania, nie zważając, czy były one zaznaczone na I, II czy III miejscu, stwierdzimy, że siedem kwestii najbardziej "leży na głowie" respondentów, stanowi dla nich najczęściej problem mający najważniejsze znaczenie. Różnice pomiędzy regionami są w zasadzie nieistotne statystycznie, choć istnieją i potwierdzają te, które analizowaliśmy wyżej. Może więc — mimo nieistotności statystycznej — warto je zestawić w tabeli nr 2, dla porównania:

Dla mnie aktualnie najważniejsze znaczenie ma:	Cały kraj	Region Wschodni	Region Zachodni	Region Centralny
	w p r o c e n t a c h			
1. Sytuacja materialna	20.35	17.16	21.16	20.85
2. Warunki mieszkaniowe	16.58	15.61	15.29	16.12
3. Sytuacja rodzinna	14.77	15.28	14.59	15.51
4. Warunki w pracy	11.47	7.64	12.18	10.78
5. Wyniki pracy	6.50	7.97	6.22	7.38
6. Wykonywany zawód	5.47	7.64	5.87	5.04
7. Stosunki społ. w szkole	5.35	4.32	5.07	5.80

Sądę, iż ta hierarchia problemów i trosk odzwierciedla dość dokładnie myślenie nauczycieli o swych potrzebach i zadaniach życiowych. W strukturze tego myślenia na

czoło — co naturalne — wysuwają się problemy egzystencji własnej i rodziny (punkty 1-3), a zaraz po nich problemy roli zawodowej (punkty 4-7). Kwestie pełnienia roli zawodowej dotyczą głównie efektywności pracy, warunków jej wykonywania, konfliktów z tym związanych.

Jedno z pytań kwestionariusza służyło wysondowaniu samooceny stopnia wykorzystania kwalifikacji badanych nauczycieli i brzmiało: "Czy kwalifikacje Pana(i) są w szkole odpowiednio wykorzystane?". Dano tu możliwość wyboru spośród siedmiu możliwości (na I i II miejscu). Wyniki są interesujące, choć nie ma istotnego statystycznie zróżnicowania między regionami. Nadal największe, choć generalnie niewielkie, różnice wykazuje porównanie wyników z regionu wschodniego i zachodniego, przy pośredniej pozycji — centralnego. Tendencja jest ta sama, co łatwo odczytać z danych tabeli 3:

	Cały kraj	Region Wschodni	Region Zachodni	Region Centralny
w p r o c e n t a c h				
1. Praca, którą wykonuję, nie wymaga tak wysokiego przygotowania	3.97	8.06	3.62	3.26
2. Moje kwalifikacje są wykorzystywane odpowiednio	69.85	69.35	69.30	69.39
3. Stawia mi się zadania wykraczające poza moje kwalifikacje	2.52	2.42	2.35	2.51
4. Moje kwalifikacje nie są dostatecznie wykorzystane	10.51	7.26	11.51	11.17
5. Wykonuję inne prace niż zdobyte kwalifikacje	4.90	4.84	5.54	4.39
6. Pracuję w zawodzie niezupełnie zgodnym z moimi kwalifikacjami	3.58	3.23	3.84	3.76
7. Trudno mi powiedzieć	4.68	4.84	3.84	5.52

Przekonanie, że ich kwalifikacje nie są dostatecznie wykorzystane, cechuje w stopniu zdecydowanym (odpowiedzi na I miejscu) 9.25% badanych. Licząc zaś łącznie z głosami na miejscu II — 10.51%. Na pytanie o odpowiedniość kwalifikacji do zadań i czynności zawodowych, aktualnie wykonywanych w szkole (kwestia 1 i 3 z tabeli nr 3) zdecydowanie negatywnie odpowiada 6.25%, zaś łącznie z głosami na II miejscu — 6.49%. Swoje zadania zawodowe jako niezgodne z posiadanymi kwalifikacjami (kwestie 5 i 6 z tabeli nr 3) ocenia zdecydowanie 6.25% badanych, zaś z głosami na II miejscu — 8.48%. Trudności z oceną stopnia wykorzystania swych kwalifikacji w szkole deklaruje zdecydowanie 4.42%, zaś łącznie z głosami na II miejscu — 4.68%. Można więc sądzić na tej podstawie, iż ok. 1/4 badanych nauczycieli nie jest usatysfakcjonowana stopniem i sposobem wykorzystania swych kwalifikacji w szkole. Nie jest to odsetek mały, problem jest poważny pod każdym względem.

Zróżnicowanie hierarchii wartości i postaw zawodowych nauczycieli w badanych regionach

W celu zbadania, jaka jest hierarchia wartości uznawanych badanych nauczycieli dokonano wyboru ośmiu wartości zasadniczych i spytano, które z nich odgrywają istotną rolę w życiu i rozwoju społeczeństwa w dłuższym okresie czasu: najważniejszą, ważną i mniej ważną. Dokonane wybory wartości uznanych przez badanych nauczycieli w całym kraju i w wybranych do porównań regionach zawiera kolejna tabela 4:

Wartości społeczne najważniejsze	Cały kraj	Region Wschodni	Region Zachodni	Region Centralny
	w p r o c e n t a c h			
1. Wysoki poziom moralny obywateli	59.62	62.07	56.02	61.04
2. Wysoki poziom kultury umysłowej (wiedza, wykształcenie)	39.58	39.66	39.35	42.38
3. Dobra materialne ludności (bogate społeczeństwo)	11.15	7.08	12.83	12.55
4. Wydajna praca (sprawność, inicjatywa, pracowitość)	59.40	61.40	60.05	59.03
5. Patriotyzm	27.37	34.82	25.96	30.39
6. Mądre rządy	58.39	53.98	54.72	57.16
7. Wiara (religia)	14.33	11.40	12.20	14.13
8. Zdrowie	66.65	76.72	61.41	67.93

Z powyższej tabeli nr 4 można łatwo odczytać, iż badani nauczyciele najczęściej wybierali jako najważniejsze w życiu i rozwoju społeczeństwa w dłuższym okresie czasu następujące cztery wartości społeczne: zdrowie (67%), wysoki poziom moralny obywateli (60%), wydajna praca (59%) oraz mądre rządy (58%). Dwie wartości lokują się w środkowych częstotliwościach wyborów tej hierarchizacji: wysoki poziom kultury umysłowej (40%) i patriotyzm (27%). Dwie natomiast zamykają ten zestaw: wiara (14%) i dobra materialne ludności (11%).

Jeśli chodzi o przekrój makroregionalny, to warte uwagi są różnice ilościowe wyborów w dwóch układach: makroregion wschodni i zachodni oraz makroregion północny i południowy. Wyniki z makroregionu centralnego są najbliższe wyborom przeciętnym, uzyskanym w całej zbiorowości krajowej, co ukazuje tabela 4.

Nauczyciele z regionu wschodniego częściej wybierają jako wartości najważniejsze wysoki poziom moralny obywateli (62%), patriotyzm (35%) oraz zdrowie (77%). Natomiast ich koledzy z makroregionu zachodniego odnośnie tych wartości społecznych czynią to znacznie rzadziej (odpowiednio — 56%, 26%, 61%). Nauczyciele z regionu północnego rzadziej wybierają jako wartości najważniejsze dla społeczeństwa w dłuższym okresie czasu wysoki poziom moralny obywateli (56%), mądre rządy (56%) czy patriotyzm (26%), podczas gdy ich koledzy z makroregionu południowego czynią odwrotnie — wybierają te wartości znacznie częściej (odpowiednio — 62%, 63%, 29%).

Nauczyciele z regionu północnego jako wartość najważniejszą wybierają wydajną pracę, w porównaniu z wyborami ich kolegów z regionu południowego (57%).

Badanie postaw życiowych (w tym zawodowych) nauczycieli można prowadzić badając cele życiowe. Cel życiowy jest bowiem wyobrażeniem wartości w realizacji, zadaniem urzeczywistnienia wartości w czynie, jest pewną normą, schematem działania, modelem przyszłego wytworu, dzieła. Na gruncie teorii neofunkcjonalizmu cel życiowy jest rozumiany jako zarówno potrzeby, jak i zadania jawiące się jako mniej lub bardziej wymagające urzeczywistnienia w życiu jednostki, funkcjonującej w danej roli i kulturze. T. Parsons w pracy "Struktura społeczna a osobowość" rozumie cel jako "funkcję społeczną, jako sukces czy wreszcie jako gratyfikację" i wyróżnia cele: indywidualne, organizacyjne, osobowościowe i społeczne¹¹. W tym badaniu zdefiniowano cel podobnie, tylko bardziej w potocznym rozumieniu — jako zestaw realizowanych już przez jednostkę i pozostających do realizacji wartości, niezbędnych dla zaspokojenia potrzeb i wywołujących mobilizację wysiłku osobowego temu służącego. Przyjęto dziesięć (wg tych zasad skonstruowanych i nazwanych) celów życiowych, prosząc o określenie znaczenia, jakie one mają dla respondenta w skali: znaczenie bardzo duże, duże, średnie, małe, bardzo małe. Biorąc pod uwagę jako wskaźnik silnego nastawienia na realizację określonych celów tylko wybory celów, które mają dla respondentów znaczenie bardzo duże, możemy wyróżnić jakby trzy modelowe kierunki dążeń:

1. rodzinno-profesjonalny o najsilniejszym natężeniu (cele osobowościowe), kiedy respondent jako najważniejsze w życiu (znaczenie dla niego bardzo duże) wybiera życie rodzinne (73%), doświadczenie i wiedzę (47%) oraz wysokie wyniki w pracy (38%). Jeśli dodamy wybory o znaczeniu bardzo dużym i dużym w tym modelu, wszystkie wyniosą ponad 90% w całej badanej populacji (życie rodzinne — 93%, doświadczenie i wiedza — 93%, wysokie wyniki w pracy — 92%);

2. statusowo-prestiżowy o średnim natężeniu wyborów (cele społeczne i organizacyjne), kiedy respondent jako najważniejsze w życiu wybiera cele: wysokie zarobki (29%), duży autorytet (28%), uczestnictwo w kulturze (12%), działanie społeczne dla dobra innych (15%). Jeśli dodamy wybory o znaczeniu bardzo dużym i dużym, zamkną się one w granicach 80-60% badanej populacji: wysokie zarobki — 81%, duży autorytet — 72%, uczestnictwo w kulturze — 63%, działanie dla dobra innych — 59%;

3. samorealizacyjny-konsumpcyjny o najsłabszym natężeniu (cele indywidualne), kiedy respondent jako najważniejsze w życiu wybiera cele: korzystanie z życia (48%), awans w hierarchii (32%), poświęcenie się hobby (34%). Jeśli dodamy do siebie wybory "znaczenie bardzo duże + duże", to uplasują się one pod względem częstotliwości w granicach 50 do 30% badanej populacji: korzystanie z życia — 48%, awans w hierarchii — 32%, poświęcenie się hobby — 34%.

Zróznicowanie regionalne wyborów celów życiowych, znaczące, acz nie kontrastowe, także w tym wypadku, podobnie jak przy wyborach wartości, przebiega na osiach: wschód — zachód i północ — południe, przy plasowaniu się makroregionu centralnego najbliższej przeciętnej dla całej populacji badanej. Największe zróżnicowanie notujemy w wyborach nauczycieli z regionu wschodniego w porównaniu do zachodniego. Nauczyciele z tego pierwszego znacznie częściej wybierają cele jako mające dla nich znaczenie bardzo duże i duże w porównaniu do nauczycieli z regionu zachodniego: uczestnictwo w życiu kulturalnym (odpowiednio — 72% i 62%), działanie społeczne dla dobra innych (odpowiednio — 67% i 60%), korzystanie z życia (odpowiednio — 57% i 48%), zdobycie autorytetu 78% i 73%). Porównawcze dane z wybranych regionów odnośnie tylko wyborów "znaczenie bardzo duże" zawiera kolejna tabela nr 5:

Cele życiowe o znaczeniu bardzo dużym	Cały kraj	Region Wschodni	Region Zachodni	Region Centralny
	w p r o c e n t a c h			
1. Działanie społeczne dla dobra innych	15.07	25.22	12.68	14.29
2. Zapewnienie sobie udanego życia rodzinnego	73.00	68.70	75.74	71.60
3. Zdobyć jak najwięcej doświadczenia, wiedzy	47.37	49.14	46.30	46.57
4. Uzyskanie wysokich zarobków	28.83	29.31	27.75	29.17
5. Awans w hierarchii społecznej (zawodowej)	7.66	5.22	7.87	7.17
6. Poświęcenie się ciekawemu hobby	8.09	9.57	8.62	6.08
7. Korzystanie z życia (rozrywki, podróże)	11.04	12.93	10.88	11.16
8. Uczestniczenie w życiu kulturalnym	11.97	13.04	12.04	12.35
9. Osiąganie wysokich wyników w pracy	38.21	53.04	37.82	38.39
10. Zdobyć duży autorytet w środowisku	28.39	33.62	30.39	27.65

Odczytując powyższe dane można by wysnuć wniosek, że model nauczyciela-społecznika (działanie dla dobra innych, zdobycie autorytetu w środowisku, osiągnięcie dobrych wyników w pracy) częściej daje o sobie znać w środowisku względnie tradycyjnym (region wschodni), pragmatyzm zaś częściej w środowiskach zurbanizowanych (region zachodni — udane życie rodzinne, awans w pracy). Czy weryfikują to domniemanie wyniki odpowiedzi na pytanie: "Czy odczuwa Pan(i) potrzebę działalności społecznej?", z możliwością odpowiedzi: tak, raczej tak, raczej nie, zdecydowanie nie. Takie częściowe potwierdzenie znajdujemy w wynikach odpowiedzi dla całej populacji oraz w porównywanych regionach, co ukazują dane zawarte w tabeli nr 6:

Odpowiedź	Cały kraj	Region Wschodni	Region Zachodni	Region Centralny
	w p r o c e n t a c h			
1. Zdecydowanie tak	8.26	11.61	8.28	8.30
2. Raczej tak	45.26	49.11	45.75	45.32
3. Raczej nie	40.56	36.61	39.08	40.32
4. Zdecydowanie nie	5.92	2.68	6.90	6.06

Przeciętnie w kraju około połowa badanych nauczycieli odczuwa zdecydowanie (ok. 8%), czy "raczej odczuwa" potrzebę pracy społecznej. A w regionie wschodnim blisko 61% (blisko 12% zdecydowanie i ponad 49% "raczej odczuwa"). Jest to pewien przyczynek do kryzysu społecznikostwa nauczycielskiego, tak silnie w Polsce związanego z piękną tradycją tego zawodu. Czyżby nauczyciele stawali się ludźmi biernymi, nie reagującymi na negatywne zjawiska życia publicznego?

Aby przybliżyć odpowiedź na takie pytanie, sformułowano w kwestionariuszu następujące zagadnienie: "Przypuśćmy, że Sejm uchwali kolejną ustawę (np. o edukacji narodowej) i ustawa ta będzie bardzo szkodliwa dla kraju? Co Pani(i) może wówczas uczynić?". Pytanie było półotwarte, tzn. po deklaracji respondenta, że "może", pytano "co może?", prosząc o własne sformułowanie tego. Zaś po deklaracji, że "nic nie może", proszono, by napisał "dlaczego?". Oto proporcje odpowiedzi głównych, otrzymanych od całej populacji badanych nauczycieli oraz z wybranych, analizowanych regionów, zebrane w tabeli nr 7:

Odpowiedzi ogólne	Cały kraj	Region Wschodni	Region Zachodni	Region Centralny
	w p r o c e n t a c h			
1. Mogę coś uczynić	19.80	18.63	24.17	17.74
2. Nic nie mogę uczynić	28.55	31.37	28.44	29.60
3. Trudno powiedzieć	51.65	51.50	47.39	52.66

Czy jest niespodzianką, iż najmniej bezradnych w tej sytuacji ("trudno powiedzieć") okazuje się być w regionie zachodnim, w którym też znacząco więcej mamy takich respondentów, którzy decydują się na przeciwdziałanie? Raczej nie, ponieważ w zurbanizowanym regionie zachodnim jest więcej nauczycieli lepiej wykształconych, młodych, włączonych w różne sprawy ogólnokrajowe, nie tylko lokalne itp. niż w terenach wiejsko-małomiasteczkowych. W sumie wszakże sondaż wykazał duży lęk i bezradność, jeśli chodzi o decyzję o zaangażowaniu się osobistym w sprawy ogólnokrajowe, w polemikę z decyzją sejmową. Wszak tylko co piąty (około 20%) z badanych nauczycieli jest gotów "coś w tej sytuacji zrobić" — zgodnie z przekonaniem (faktami).

Zróźnicowanie orientacji społeczno-politycznych nauczycieli w badanych regionach

Czy badani nauczyciele interesują się problemami społeczno-politycznymi? Tak, z badań bowiem wynika, że tylko blisko 2,5% respondentów zdecydowanie oświadcza, iż tymi problemami się nie interesuje. Największy odsetek w regionie wschodnim (blisko 4,5%), najniższy w regionach centralnym (niewiele ponad 1,5%) i zachodnim (niewiele ponad 2%). Trzeba wszakże tu wziąć poprawkę na to, iż nauczycielowi, nawet jeśli faktycznie sprawami tymi się nie interesuje, trudno się do tego przyznać. Sam charakter zawodu zmusza go do takiego zainteresowania.

Dlatego znacznie ciekawsze są wyniki odpowiedzi, z jakich głównie powodów badani nauczyciele interesują się problemami społeczno-politycznymi. Proporcje tych odpowiedzi w całym kraju i badanych regionach zawiera tabela nr 8:

Motywy zainteresowania polityką	Cały kraj	Region Wschodni	Region Zachodni	Region Centralny
	w p r o c e n t a c h			
1. Interesuję się zjawiskami życia społ. i polit. jako działacz	4.16	3.48	2.75	4.86
2. Staram się mieć podstawowe informacje o tym, co się dzieje w życiu polit. w kraju i w świecie ze względu na zawód nauczyc.	39.69	45.22	38.90	39.55
3. Chcę wiedzieć możliwie dużo o wydarzeniach społ.-polit., by zrozumieć ich mechanizmy, zaspokoić własne zainteresowanie nimi	41.42	35.65	43.71	42.31
4. Sprawy społ. i polit. interesują mnie w zasadzie tylko wtedy, gdy od nich zależą warunki mojej pracy i życia codziennego	12.30	11.30	12.59	11.70
5. W zasadzie nie interesują mnie sprawy społeczno-polityczne	2.43	4.35	2.06	1.58

Nie trudno zauważyć, iż instrumentalne zainteresowanie problemami społeczno-politycznymi deklarują znacznie częściej nauczyciele z terenów wiejsko-małomiasteczkowych (region wschodni — ponad 45%, region zachodni — niespełna 39%), niż nauczyciele z terenów wielkomiejsko-przemysłowych. I odwrotnie, zainteresowania poznawcze, by rozumieć "mechanizmy", występują znacznie częściej u tych ostatnich (odpowiednio — 36% region wschodni, 44% — zachodni).

Burzliwe przemiany w okresie prowadzenia badań (jesień 1989 i pierwsze miesiące 1990 r.), o czym była mowa, skłaniały do sformułowania pytania półotwartego na temat: "Czy zdaniem Pana(i) istnieją w Polsce korzystniejsze warunki przeprowadzenia zasadniczych zmian politycznych niż w pozostałych krajach socjalistycznych?". Odpowiedź należało krótko uzasadnić własnymi słowami (poza — oczywiście — "nie wiem"). Było to pytanie celowo trudne, w założeniu bowiem miało sondować nie tylko opinie na ten temat respondentów, lecz także to, czy taką opinię posiadają, tzn. jakie kategorie nauczycieli odpowiadają "nie wiem", jak uzasadniają opinię, jeśli deklarują jej treść ogólną itp.

Interesujące nas wyniki ujmujemy znów w formie tabelarycznej, według zasad przyjętych w tym szkicu (tabela nr 9):

Odpowiedzi ogólne	Cały kraj	Region Wschodni	Region Zachodni	Region Centralny
	w o d s e t k a c h			
1. Tak, warunki są lepsze	45.82	36.28	48.25	41.69
2. Nie	11.65	10.62	9.56	13.80
3. Nie wiem	42.53	53.10	42.19	44.50

Ogólna prawidłowość potwierdza się: nauczyciele z obszarów wielkomięjsko-przemysłowych są znacznie częściej zainteresowani polityką i mają własną opinię o bieżących zjawiskach politycznych niż nauczyciele z terenów o przewadze wsi i miasteczek. Podobnie wyniki układają się jeśli chodzi o odpowiedzi na pytanie o czynniki, których wynikiem (w stopniu bardzo dużym, dużym, małym, bardzo małym) będą zasadnicze zmiany w Polsce. Kolejna tabela nr 10 w przyjętych przekrojach regionalnych (w odsetkach) przedstawia odpowiedzi — wskazania na czynniki o znaczeniu bardzo dużym (pięć, spośród dziewięciu możliwych, które uzyskały co najmniej 20% wskazań jako czynniki o wpływie b. dużym):

Czynniki o wpływie bardzo dużym	Cały kraj	Region Wschodni	Region Zachodni	Region Centralny
	w o d s e t k a c h			
1. Aktywność gospodarcza ludności	45.86	43.36	46.08	46.17
2. Silny nacisk społeczeństwa na władzę	39.38	30.91	37.10	40.49
3. Aktywność i nacisk opozycji politycznej	32.33	28.44	29.87	32.91
4. Porozumienie między władzą a opozycją	31.34	31.25	27.71	30.76
5. Pomoc kredytowa z państw kapitalistycznych	23.38	25.45	21.45	22.16

Badani nauczyciele z obszarów wielkomięjsko-przemysłowych akcentują częściej czynniki aktywności ekonomicznej i politycznego nacisku społeczeństwa czy zorganizowanych grup politycznych. Nauczyciele z regionu wschodniego częściej akcentują znaczenie czynników porozumienia społecznego i pomocy kredytowej z zewnątrz.

Jeśli chodzi o orientacje badanej populacji wobec reform ekonomicznych, w kwestionariuszu sformułowano pytanie o to, jakimi cechami powinien odznaczać się system społeczno-ekonomiczny w Polsce, zdaniem respondenta, dając mu do dyspozycji (do wyboru — powinien, częściowo powinien, nie powinien, nie wiem) 14 twierdzeń, które wtedy kontrowersyjnie były wysuwane w dyskusjach nad reformą. Z tych 14 twierdzeń sześć uzyskało ponad 50% zdecydowanych wyborów badanych, że system społeczno-ekonomiczny powinien się odznaczać takimi cechami. Warto się z tymi danymi zapoznać, jak zwykle także w rozbięciu na wybory respondentów według wybranych przez nas regionów, co zawiera tabela nr 11 (na s. 67 od góry).

I znów, nauczyciele ze środowisk tradycyjnych znacznie częściej akcentują znaczenie cech systemu społeczno-ekonomicznego pożądanego, związanych z placą za pracę oraz planową sprawność gospodarczą, podczas gdy ich koledzy ze środowisk przemysłowo-wielkomięjskich częściej wysuwają czynniki rynkowej konkurencyjności, kompetencji kierowników, samorządu. Zgodność panuje tu w jednym, że powinien istnieć silny i skuteczny aparat władzy. Wysoka podówczas pozycja czynnika nazwanego "sprawna planowa gospodarka" nie powinna dziwić; wszak były to początki prywatyzacyjno-liberalnych tendencji w reformie, nie przemysłanych ani przyswojonych jeszcze przez większość nauczycieli.

Główne cechy, którymi system powinien się odznaczać	Cały kraj	Region Wschodni	Region Zachodni	Region Centralny
	w o d s e t k a c h			
1. Uzależnienie dochodów od wydajności pracy	85.29	80.91	85.88	88.68
2. Rynkowa konkurencyjność	80.82	72.32	80.38	79.68
3. Decydująca rola w podejmowaniu decyzji gosp. i społ. kompetentnych osób	74.91	66.67	75.53	75.75
4. Sprawna planowa gospodarka	65.31	70.48	67.86	60.86
5. Silny i skuteczny aparat władzy	62.73	64.76	65.13	63.40
6. Szeroki rozwój różnych form samorządu	52.54	43.93	50.12	54.66

Orientacje wobec reform politycznych starano się badać w podobnym trybie pytając, jakimi cechami powinien charakteryzować się system społeczno-polityczny w Polsce. Do wyboru zaproponowano 12 zdań określających istotne możliwe cechy takiego systemu. Połowa z tych określeń w toku badań została wybrana przez ponad 60% badanych jako cechy, które zdecydowanie powinny charakteryzować system społeczno-polityczny w Polsce. Dane procentowe tego wyboru w całej populacji, ze zróżnicowaniem regionalnym, które nas interesuje, zawiera tabela nr 12:

Cechy, którymi system powinien się charakteryzować	Cały kraj	Region Wschodni	Region Zachodni	Region Centralny
	w o d s e t k a c h			
1. Wolność słowa i głosu różnych poglądów politycznych	93.81	90.27	93.06	95.09
2. Równość możliwości kariery zawodowej i polit. bez względu na przekonania polityczne	88.64	88.38	91.31	87.97
3. Zajmowanie stanowisk kierowniczych tylko przez osoby o wysokich kwalifikacjach	85.17	79.65	86.18	85.09
4. Nagradzanie dyscypliny i dokładności w pracy zawodowej i społecznej	79.05	78.57	77.52	80.14
5. Nagradzanie postawy krytycznej i twórczej w pracy zawodowej i społecznej	63.34	52.25	59.86	66.17
6. Zajmowanie stanowisk kierowniczych tylko przez osoby o wysokim autorytecie moralnym i społecznym	60.95	71.30	60.05	58.48

Nauczyciele z regionu wschodniego znacznie częściej akcentują znaczenie walorów autorytetu społeczno-moralnego elit rządzących. Nauczyciele z regionu zachodniego, a także centralnego znacznie częściej podkreślają potrzebę nagradzania postaw krytycznych i twórczych w pracy zawodowej i społecznej oraz wysokich kwalifikacji osób na kierowniczych stanowiskach. Znamienne, że wszyscy wysoko plasują potrzebę nagradzania dyscypliny i dokładności w pracy zawodowej i społecznej.

Nie jest niespodzianką wysunięcie się na czoło cech związanych z prawami demokratycznymi, prawami człowieka i obywatela: zapewnienie przez system społeczno-polityczny wolności słowa i głoszenia różnych poglądów politycznych oraz możliwości robienia kariery zawodowej i politycznej bez względu na przekonania polityczne. Tego bowiem brakowało w systemie monopolu władzy jednej partii, przy autorytaryzmie władzy państwowej i uzależniania awansu od politycznej lojalności. W badaniach znaczenie tych dążeń do systemu politycznego demokratycznych praw obywatelskich i swobód jednostki sprawdzono jeszcze przez jedno pytanie, polegające na wyborze (jako "bardzo ważne", "ważne", "mało ważne" lub "nie ważne") spośród siedmiu sformułowań — istotnych praw obywatelskich. Spośród nich cztery osiągnęły wskazania jako "bardzo ważne" ponad 40% badanych nauczycieli. Oto odpowiedni zestaw wskaźników, jak zwykle także w rozbiciu na badane regiony, ukazuje kolejna tabela nr 13:

Bardzo ważne prawa obywatelskie	Cały kraj	Region Wschodni	Region Zachodni	Region Centralny
	w o d s e t k a c h			
1. Pełne korzystanie z praw konstytucyjnych	76.85	73.68	73.89	78.09
2. Realna możliwość rozwijania własnych inicjatyw gospodarczych	49.98	35.40	47.10	47.66
3. Nieskrępowane głoszenie własnych poglądów politycznych	49.57	35.96	42.26	48.80
4. Pełna swoboda publicznej krytyki decyzji władzy	41.87	37.17	36.83	42.40

Częstotliwość opcji nauczycieli z regionu wschodniego za możliwością rozwijania inicjatyw gospodarczych przez każdego oraz nieskrępowanym głoszeniem własnych poglądów politycznych jako bardzo ważnym prawem obywatelskim jest znacznie mniejsza niż w wypadku nauczycieli z regionów zachodniego i centralnego. Skłonność do akceptacji koncepcji liberalizmu gospodarczego i politycznego nauczycieli z ośrodków wielkomijskich jest większa, są do tego lepiej przygotowani, lepiej się orientują w merytorycznych dyskusjach na ten temat.

W sumie proreformatorskie orientacje wśród badanych nauczycieli są częstsze i silniejsze w środowiskach wielkich i średniej wielkości miast w regionach uprzemysłowionych i mniej tradycyjnych kulturowo.

Uwagi końcowe

Czy zarysowane na podstawie danych z naszych badań regionalne różnice w componentach, natężeniu i częstotliwości występowania określonych postaw zawodowych

i orientacji społeczno-politycznych są istotne? A jeśli mają one miejsce i pewne znaczenie w zawodowym i społecznym funkcjonowaniu nauczycieli i systemu edukacji w okresie zasadniczych transformacji systemowych w naszym kraju — to jak można by określić to miejsce i znaczenie?

Przede wszystkim trzeba zacząć od konstatacji, iż różnice te nie są ostre, kontrastowe. A tym samym ich znaczenie w całości problematyki czynników wpływających na efektywność profesjonalną i społeczną roli nauczycieli nie jest tak duża, jak np. w przypadku nauczycieli wiejskich i nauczycieli w dużych miastach — ośrodkach nauki i kultury jeszcze nawet w okresie II Rzeczypospolitej czy w pierwszym okresie powojennym. Szczególnie dotyczy to problematyki orientacji społeczno-politycznych. Mass media docierają dziś równie szybko z tymi samymi informacjami oraz problemami poznawczymi, dyskusjami, koncepcjami do mieszkania nauczyciela w stolicy i w najbardziej nawet odległym zakątku kraju.

A jednak — jak to wykazały badania i cytowane powyżej dane — (wskaźniki układające się w różnych konfiguracjach w określonej prawidłowości) — zróżnicowania trwają. Ich przyczyny są znacznie głębsze, w tym historyczno-kulturowe, polityczne, materialno-bytowe, związane z pozycją i rolą nauczyciela w różnego typu środowiskach społecznych itp. Pełna analiza tego problemu, wymagająca jakościowego wyjaśniania wielu kwestii, do czego materiał z masowych badań kwestionariuszowych się nie nadaje, nie jest tu możliwa. Fakt pozostaje wszakże faktem, że w procesach przeobrażeń mentalności i postaw zawodowych i społeczno-politycznych nauczycieli od systemu edukacji "realsocjalistycznej" do systemu edukacji otwartego społeczeństwa demokratycznego, pewnej korekty czy dopełnienia wymagają role zawodowe i cechy tak nauczycieli — mówiąc w pewnej przenośni — ze "ściany wschodniej", jak i nauczycieli z aglomeracji przemysłowych.

Jak się wydaje, ci pierwsi, z "terenów zielonych", zachowali wiele cennych wartości i wzorów czy norm społecznych roli nauczyciela, jak: częstsza potrzebę pracy społecznej, więzi ze środowiskiem i kontaktów towarzyskich, wrażliwości na problemy społeczno-moralne, skłonność do bardziej harmonijnej współpracy w szkole, obowiązkowości, pracowitości, służby społecznej i lojalności obywatelskiej. Tu już jednak wchodzimy w sferę cech roli raczej niepożądanych, ukształtowanych przez dawny system "lojalności wymuszonej" przez monopol ocen politycznych, biurokrację systemu oświatowego, naciski, wymuszanie przynależności i dyscypliny partyjnej, co musiało rodzić tak fatalną w skutkach wychowawczych bierność, posłuszeństwo, konformizm, podwójne myślenie i oceny (dla siebie, na zewnątrz, na pokaz). Chyba w tych wiejsko-małomiasteczkowych środowiskach te złe cechy zawodu nauczycielskiego silniej się zakorzeniły czy zostały narzucone, niż w ośrodkach wielkomiejskich, w których trudniej nauczycielowi coś "nakazać", zastraszyć go, zmusić do postępowania wbrew przekonaniom.

Stąd wyraźnie większa, częstsza proreformatorskość nauczycieli z regionu zachodniego, zurbanizowanego, nietradycyjnego kulturowo, o przemieszanym składzie ludności (Ziemie Zachodnie), dużej ruchliwości ludności, bezpośrednim uczestnictwie we wszystkich ostrych konfliktach kryzysu i zmaganiach politycznych ostatniego okresu (po sierpniu 1980 i powstaniu "Solidarności", po wprowadzeniu stanu wojennego 13 grudnia 1981 r. i w całej dekadzie lat 80., szczególnie zaś w latach przełomu 1988/1989). Ale nauczyciele ci odznaczają się cechami, które bynajmniej nie będą zachwyty z punktu widzenia skuteczności ich roli jako pedagogów. Mam tu na myśli nadmierny chyba pragmatyzm myślenia, skłonność do postaw kontestacyjnych, konfliktów, pewnej powierzchowności w przyjmowaniu nowinek, niechęci do pozazawodowego, społecznego angażowania się w rozwiązywanie problemów środowiska. A więc utrata pewnych cennych atrybutów

spełniania roli nowoczesnego nauczyciela-społecznika, animatora nowoczesnej kultury obywatelskiej w społeczeństwie, wychowawcy, stawiającego nie tylko na wiedzę, lecz także wychowanie w wartościach kultury, na intelektualną i emocjonalną samorealizację własną i nauczenie tego wychowanków.

W wielkomijskim szumie i pyle, który jest nie tylko powodem zanieczyszczenia środowiska naturalnego, lecz także psychiczno-moralnego ludzi, w tym nauczycieli, w czym nie małą niszczącą rolę odegrał poprzedni system indoktrynacji ideologicznej i politycznej — "realsojalistycznej", zagubiły się wzory i normy cenne, potrzebne zawsze, uniwersalne, choć w naszych warunkach wypracowane w specyficznych kolejach losu historycznego narodu. Mam tu na myśli nie tyle wzory "Siłaczek" i "Judymów", być może już nieco przebrzmiałe u progu XXI wieku, acz moralnie nic nie tracące na aktualności, uniwersalne. Chodzi raczej o wzory realne nauczycieli życia godnego, opartego na wiedzy i głębokich humanistycznych normach społeczno-moralnych, na etosie solidarności, rzetelności, poczucia godności własnej i poszanowania innych, odwadze w zwalczaniu zła i niesieniu pomocy słabszym.

Suchy, wyrachowany pragmatyzm nie prowadzi do akceptacji i upowszechnienia takich wzorów i norm współżycia społecznego i międzyludzkiego. A tym samym nie prowadzi do skutecznego społeczeństwa wychowującego, którego przewodnikiem i animatorem powinien być sprawny profesjonalnie i utożsamiający się z rolą emocjonalnie-nowoczesny nauczyciel we wszystkich regionach i środowiskach kraju.

PRZYPISY

1. Przykładem może być seria wydawnictw powstała w wyniku realizacji Centralnego Programu Badań Podstawowych "Rozwój regionalny — Rozwój lokalny — Samorząd terytorialny", zrealizowanych głównie przez Instytut Gospodarki Przestrzennej Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego w latach 1980-1990. Mam tu na myśli — przykładowo — prace: B. Jałowiecki — Rozwój lokalny, Warszawa 1989; B. Jałowiecki, K.Z. Sowa, P. Dudkiewicz (red.) — Społeczności lokalne. Terażniejszość i przyszłość. Warszawa 1989; G. Gorzelak — Rozwój regionalny Polski w warunkach kryzysu i reformy. Warszawa 1989. I inne.

2. Program badawczy "Uwarunkowania pracy i rozwoju zawodowego nauczycieli" realizowany był pod kierunkiem doc. dr hab. Tadeusza Malinowskiego w latach 1981-1990. Badania systemów wartości, celów życiowych i orientacji społeczno-politycznych nauczycieli prowadzili wspólnie doc. dr hab. T. Malinowski (głównie wartości i cele) oraz prof. dr hab. Bronisław Gołębiowski. Rezultatem badań z lat 1981-1985 było studium socjologiczno-politologiczne B. Gołębiowskiego "Kultura polityczna nauczycieli polskich" (Warszawa 1986, s. 87, maszynopis) oraz kilka artykułów w czasopismach naukowych. Rezultatem badań z lat 1986-1990 było studium B. Gołębiowskiego i T. Malinowskiego "Nauczyciele w zmiennym społeczeństwie. Postawy zawodowe i orientacje społeczno-polityczne nauczycieli polskich na przełomie lat 1989/1990" (Warszawa, 1990, s. 218). Gwałtowna likwidacja Centrum Doskonalenia Nauczycieli w grudniu 1990 r. przerwała proces wydawniczy tego studium.

3. Por. niektóre publikacje w czasopismach naukowych i ZNP: T. Malinowski — Postawy zawodowe nauczycieli, *Studia Pedagogiczne* t. LIV 1989, s. 7-45; B. Gołębiowski — Polski nauczyciel: bariera czy szansa narodowej edukacji, *Pokolenia*, 1988, r. XXVI, nr 1, s. 31-41; Tenże: *Kultura polityczna nauczycieli. Problemy oświaty na wsi*, 1988, nr 4, s. 195-202; Tenże: *Jaka Rzeczpospolita? Głos Nauczycielski*, 1990, nr 34;

Tęsknota do syntezy, Głos Nauczycielski, 1990, nr 36; Zmierch społeczników? Głos Nauczycielski, 1990, nr 38. I inne.

4. Całościowa analiza porównawcza wyników badań została przeprowadzona w odrębnym rtudium, autorstwa B. Gołębiowskiego i T. Malinowskiego, które jest na ukończeniu i — być może — zostanie opublikowane sumptem Związku Nauczycielstwa Polskiego.

5. Podział na makroregiony, dla celów tych badań, obejmuje następujące województwa: 1. CENTRALNY — woj.woj. ciechanowskie, kaliskie, kieleckie, miejskie łódzkie, ostrołęckie, płockie, piotrkowskie, radomskie, sieradzkie, skierniewickie, warszawskie stołeczne. Łącznie 750 respondentów. 2. WSCHODNI — woj.woj. białostockie, bielsko-podlaskie, chełmskie, lubelskie, łomżyńskie, siedleckie, zamojskie. Łącznie 115 respondentów. 3. ZACHODNI — woj.woj. częstochowskie, gorzowskie, jeleniogórskie, katowickie, konińskie, legnickie, leszczyńskie, opolskie, pilskie, poznańskie, wałbrzyskie, wrocławskie, zielonogórskie. Łącznie 433 respondentów. 4. POŁNOCNY — woj.woj. bydgoskie, elbląskie, gdańskie, olsztyńskie, śląskie, suwalskie, szczecińskie, toruńskie, wrocławskie. Łącznie 335 respondentów. 5. POŁUDNIOWY — woj.woj. bielskie, krakowskie, krośnieńskie, nowosądeckie, przemyskie, rzeszowskie, tarnobrzeskie. Łącznie 479 respondentów.

6. Z woj. ciechanowskiego — 86 respondentów, z woj. ostrołęckiego — 110, z woj. płockiego — 92. (przykładowo)...

7. J. Szczepański — Elementarne pojęcia socjologii. Warszawa 1970, s. 49.

8. A. Kłosowska — Postawy a wartości. (W:) Teorie postaw (red. S. Nowak) Warszawa 1973, s. 29.

9. S. Ossowski — Dzieła tom I. Z zagadnień psychologii społecznej. Warszawa 1966.

10. J. Reykowski i in. (red.) — Orientacje społeczne jako element mentalności. Poznań 1990, s. 57-58.

11. Por. T. Parsons — Struktura społeczna a osobowość. Warszawa 1969.